

Türk Çini Sanatında ‘Hatayi’ ve ‘Şakayık’ Motifi Örneğinde Çizim Özellikleri

DOI: 10.26466/opus.943325

*

Nursel Karaca*

* Dr.Öğretim Üyesi, Yalova Üniversitesi, Yalova/Türkiye

E-Posta: nurselkaraca2004@yahoo.com

ORCID: [0000-0002-4932-4247](https://orcid.org/0000-0002-4932-4247)

Öz

Yüzyıllardır din ve inançlarımızın etkisi ve gelenek ve göreneklerimizden de yön vermesiyle, stilize olan süsleme sanatlarımız alabildiğine zengin ve son derece estetik bir yapıya kavuşmuştur. Türk süsleme sanatlarının en kadim dallarından biri olan Türk çini sanatı, Türk süsleme sanatlarının en eşsiz örneklerinin sunulduğu alanların başında gelir. Selçuklular eliyle Anadolu’ya taşınan Çini sanatında, Osmanlı döneminde muhteşem bir gelişme gösterilerek olağanüstü güzellikte desenler ortaya konmuştur. Motif, süsleme sanatlarında desenin en temel ögesidir. “Hatayi”, Geleneksel Türk Süsleme Sanatlarında, özellikle de tezhip, çini, cilt ve tekstil sanatlarında yoğun olarak kullanılan bir motif çeşididir. Kökeni Orta Asya ve Çin-Türkistan’a dayanan ve tam stilize edildiği için çoğu kez hangi çiçek olduğu net anlaşılamayan motifler “hatayi” olarak isimlendirilir. “Hatayi” motifi, doğadaki çiçeklerin dikine kesiti alınarak, bunların tam stilize edilmesiyle oluşturulmakta ve köklü gelişimi asırlar öncesine dayanmaktadır. Genellikle simetrik olarak çizilen bir motiftir. Ancak düzgün çizilmediği, desen ve kompozisyondaki yeri ve görevi tam anlaşılamadığı takdirde hatayi grubu ile oluşturulan tasarımlarda birtakım sorunlar yaşanabilmektedir. Hatayi’nin desen ve kompozisyondaki yeri ve göreviyle çizim özelliklerinin iyi bilinmesi ve doğru uygulanması motif ile desenlerin yozlaştırılmadan, klasiğe uygun olarak çizilmesini sağlayacaktır. Bu çalışmanın amacı, Hatayi motifinin tanımını yaparak, çeşitlerini ve çizim özelliklerini, hatayi grubu motiflerinin en sık kullanılanı olan Şakayık motifi örneğinde çizim aşamalarını detaylı bir şekilde ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler: Çini, Hatayi, Motif, Süsleme, Şakayık.

'Hatayi' in Turkish Tile Art and Its Drawing Features in the 'Şakayık (Peony)' Motif Sample

*

Abstract

Our stylized decorative arts have gained a rich and highly aesthetic structure with the influence of our religions and beliefs and the direction of our customs and traditions for centuries. Turkish tile art, one of the most ancient branches of Turkish decorative arts, is one of the areas where the most unique examples of Turkish decorative arts are presented. The art of tiles, which was brought to Anatolia by the Seljuks, showed a magnificent development in the Ottoman period and extraordinary beautiful patterns were revealed. Motif is the most basic element of the pattern in decorative arts. "Hatayi" is a type of motif which is used willingly and intensively in Traditional Turkish Decorative Arts, especially in the arts of illumination, tile, binding and textile. Motifs that originate from Central Asia and China-Turkistan and which are often not clearly understood because they are fully stylized, are called "Hatayi". The "Hatayi" motif is created by taking the vertical cross-section of the flowers in nature and their full stylization, and its radical development goes back centuries. It is generally a symmetrically drawn motif. However, if it is not drawn properly, its place and role in the pattern and composition cannot be fully understood, some problems may occur in the designs created with the Hatayi group. Knowing and applying Hatayi's place and task in the pattern and composition, and drawing features, will ensure that the motif and patterns are drawn in accordance with the classic, without degenerating. The purpose of this study is to define the Hatayi motif, its types and drawing features, and the phases of drawing in the example of the Peony motif, which is the most frequently used of Hatayi group motifs.

Keywords: Tile, Hatayi, Motif, Ornament, Peony (Şakayık).

Giriş

Yüzyıllar boyu gelenek, görenek, din ve inançlarımızdan temellenip gelişerek, stilize olan süsleme sanatlarımız son derece estetik ve zengin bir repertuvara sahiptir. Süsleme sanatlarında desenlerin en temel unsuru motiflerdir. Süsleme sanatlarımıza giren motiflerden pek çoğu 8. ve 9. yy. Uygur Türkleri tarafından ortaya konan çeşitli sanat eserlerinde görülebilir.

Uzak Doğu kökenli olan ve tam stilize çiçekler arasında ön sıralarda yerini alan Hatayi, süsleme sanatlarımızın ana desenleri içinde en önem taşıyan motiflerin başında gelir. Geleneksel Türk Süsleme Sanatlarında, özellikle de tezhip, çini, cilt ve tekstil sanatlarında severek ve yoğun olarak kullanılan bir motif çeşididir. Çok sık kullanılmalarının yanı sıra, bir o kadar da çeşitliliğe sahip olmuşlardır. Orta Asya ve Çin etkisiyle meydana gelen ve çoğu zaman kökeni bilinemeyecek derecede stilize olmuş çiçek ve gonzalardan oluşan desenler içeren bir süsleme tarzıdır.

Hatayiler; merkezsel hatayiler (pençler) ve yönlü hatayiler olmak üzere iki grupta toplanabilir.

Hatayi motifinin bazen orta kısımlarına simetrisini bozacak şekilde yaprak ya da kıvrımlar konulsa bile motif çoğunlukla simetrik bir şekilde çizilir. Hatayiler, diğer süsleme motiflerinde olduğu gibi, çoğunlukla kendi hatlarında ilerleyerek öteki motiflere karışmazlar.

Başka motiflerle birlikte olduğu gibi tek başlarına da kullanılırlar. Bünye özellikleri dönemlere göre farklılık gösterir. Anadolu Selçuklu ve Beylikler döneminde oldukça sade uygulanan Hatayi motifi, 15. ve 16. yüzyıl Osmanlı döneminde son derece zengin ve çok süslü bir görünüme bürünür.

Hatayiler bünye itibariyle küçük, büyük, üstten, yandan, sade ve çok aşamalı olarak çizilir. Motifin sayılamayacak oranda değişik şekilleri vardır. Ancak en çok bilineni ve çok sık kullanılanı 'Şakayık' motifidir. Motifin geometrisini ve orantısı oturtmak zordur. Bu çalışmada, Hatayi motifinin Türk çini sanatında en çok kullanılan biçimi olan 'Şakayık' motifinin çizim özellikleri tüm detayları ile verilmeye çalışılacaktır.

Süslemenin Tanımı

Bir varlığın öz yapısını ve fonksiyonunu bozmadan onu daha güzel hale getirmek gayesi ile üzerine renkli renksiz, çizgi oyma veya kabartma gibi birtakım teknikler ile bezemeler yapma sanatına “süsleme” adı verilir (Anonim, 2008, s.3). Süsleme sanatlarında motiflerin genel olarak; bitkisel motifler, hayvansal motifler, geometrik ve sembolik motifler ile geçmeler, mimari ve insan eli ve hayal gücüyle oluşturulan motifler, doğada bulunan varlıkların üsluplaştırılmasıyla elde edilen motifler, rokoko, barok ve ampir motifleri, yazının süsleme amacı ile kullanılması, insan ile onun giysi ve takıları şeklinde gruplandırıldığı görülür (Akar ve Keskiner, 1978, s.10). Süsleme sanatları da kendi bünyesinde; toprak (çini-seramik) işlerinde süsleme, cam işlerinde süsleme, taş işlerinde süsleme, maden (metal) işlerinde süsleme, ağaç işlerinde süsleme, deri işlerinde süsleme, kağıt işlerinde süsleme, bitkisel, hayvansal ve sentetik liflerle yapılan kumaş, halı, kilim, oya ve örgü gibi el sanatlarında yapılan süsleme şeklinde gruplara ayrılabilir. (Anonim, 2008, s.3-25).

Sahip olduğu yöntem ve biçim özelliği ile sanat dünyasında özel bir yeri olan Türk çini motif ve desenleri her zaman diğer süsleme dallarına koşut bir gelişim çizgisinde ilerleyerek süreklilik göstermiştir. Uygulama alanının küçük ve dar olması nedeniyle tezhipte oldukça küçük boyutta tutulan motif ve kompozisyonlar, çinide daha büyük ve oldukça detaylı olarak uygulanmışlardır. Çinide kullanılan hatayi motifi de çok daha büyük boyutlu, daha detaylı ve daha süslü çizilirler. Bu nedenle de oldukça zengin bir repertuvar oluştururlar. Hatayi motifleri; diğer Türk süsleme sanatlarına nazaran çini sanatında çok daha zengin renk ve motif çeşitliliğine erişmiştir.

Hatayi

Hatayi, köken itibarıyla Orta Asya'ya ve Çin'in kuzey kısmında kalan, 'Hata', 'Hatay', 'Hitay', 'Huten' isimleri ile de anılan Çin Türkistan'ı diye bilinen Doğu Türkistan'a dayanır (Birol ve Derman, 2013, s.65). Burada doğduğu ve temelini buradan aldığı için 'Hatay'a ait', 'Hataylı' anlamında 'Hatayi' olarak kullanılmaktadır. Sözcüğün kökenini de Türkçe'de Çin anlamında kullanılan 'Kıtay' sözcüğü oluşturmaktadır (Sözen

ve Tanyeli, 2001, s.101). Her dönemde yoğun bir şekilde kullanılmaları dolayısıyla giderek tam stilize edilmeye neden olmuştur. Orta Asya ve Çin etkisi taşıdıklarından ve tam stilize edilmelerinden dolayı kökeninin hangi çiçeğe ait olduğu anlaşılamayan çiçek motifleridir (Keskiner, 2002, s.3; Keskiner, 2011, s.7, Kılıçkan, 2015, s.190). Türk süsleme sanatlarının belleğinde bulunan ana motiflerinden biri olan hatayi, çiçeklerin dikine kesitinin tam stilize edilip çizilmesiyle oluşmuştur. Stilize edilmiş marul çiçeği, narçiçeği, şakayık (Fotoğraf 1), iri yapraklar ile bunların goncaları ve sapları başlıca öğeleridir.

Orta Asya'dan İran yoluyla Anadolu'ya ulaşan motif (Üçer ve Üçer, 2018, s.33), Selçuklu ve Beylikler döneminde oldukça mütevazı ve küçük formlar şeklinde kullanılmıştır. Ancak Türk süsleme sanatları içindeki müstesna yerini ve yoğun kullanım alanını Osmanlılar döneminde elde etmiş, oldukça büyük ve gösterişli şekilde uygulanmıştır.

Fotoğraf 1. Doğadaki Şakayık Çiçeği

15. yüzyılda Çin sanatından aldığı etkiyle oldukça bezemeli şekilde kullanılmış, 16. yy.da Türk karakterine en özgü biçimine ulaşarak (Akar ve Keskiner, 1978, s.18), diğer Türk süsleme sanatlarına oranla çini sanatında çok daha türlü renk ve zengin motif çeşitliliği sağlanmıştır (Anonim, 2007, s.4). Türk sanatının vazgeçilmez unsurlarından biri olan Hatayi motifi, ahşap, cilt, çini ve seramik, dokuma (halı ve kumaş), hat, kalemişi, mermer, minyatür, oymacılık (mimarî'de), taş işçiliği, tezhip, vitray, metal eşyalar ve kitap sanatlarında en çok kullanılan motiflerdendir.

Hatayinin en erken örneklerine 8. ve 9. yy'larda yapılmış Uygur duvar resimlerinde rastlanmaktadır (Çelebi, 1997, s.768). Hatayi, Türk çini sanatına Anadolu Selçukluları ile girmiştir. Hatayi çiçeği, gonca ve rozet ya da merkezsiz hatayi şeklinde de adlandırılan pençlerin çoğunlukla dış kısımlarında yer alan taç yaprakları açık kobalt mavisiyle boyanmıştır. Hatayi üslubunda, kobalt mavisi motiflerin dallarında da tercih edilen bir renk olmuştur. Alan doldurma ve motif boyama işlevinin yanı sıra, kobalt mavisi ayrıca tahrir çekme işleminde ve motiflerin süslemelerinde de kullanılmıştır. Çoğu desende, kobalt mavisi ile boyanmış hatayi üslubu motiflerine siyah konturdan başka ayrıca iç kısımlarından koyu kobalt mavisiyle ikinci bir tahrir çekilerek derinlik kazandırıldığı görülür (Fotoğraf 2).

Fotoğraf 2. Hatayi motifli cami çinilerinden bir detay (Rüstem Paşa Camii, 16. yy)

Hatayi Çeşitleri

Hatayiler, Orta Asya ve Çin etkisinde, çoğunlukla hangi çiçeğe ait olduğu belli olmayacak derecede stilize edilmiş olan çiçek motifleridir. Merkezi ve Yönlü Hatayi'ler olmak üzere iki grupta incelenirler.

Merkezsiz Hatayiler (Penç Motifi): Çiçeğin üstten görünüş biçimlerinin tam stilize edilip çizilmiş biçimine denir. Motifin ortasında bulunan küçük yuvarlak göbek kısmı çiçeğin sapa bağlandığı yerdir. Bunun etrafında çiçeğin taç yaprakları yer alır (Fotoğraf 3).

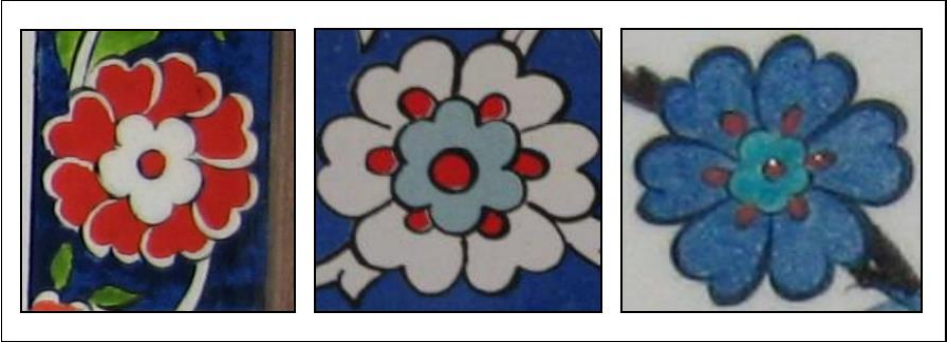
Fotoğraf 3. Basit yapraklarla süslü pençler (Kaynak: Anonim, 2007, s.10)

Yaprak sayısına göre; yekberk (tek yaprak), düberk (iki yaprak), seberk (üç yaprak), ciharberk (dört yaprak), pençberk (beş yaprak), şeşberk (altı yaprak) gibi kökeni Farsçaya dayanan birçok isimler almışlardır. Kendi aralarında sayılamayacak kadar çok motif zenginliği bulunmaktadır. Tek yapraklı, iki ve üç yapraklı motif çok nadir kullanılmıştır. Dört yapraklısının da büyük olasılıkla haç biçimine benzerliğinden dolayı çok kullanılmamıştır. En çok kullanılanı *beşyaprak* anlamına gelen *pençberk* tir. Zamanla 'berk' kelimesi terkedilmiş ve merkezsiz hatayiler sadece 'penç' adıyla anılır olmuşlardır. Bu nedenle, beş yaprak olmasalar da *penç* genel adıyla bilinir ve o şekilde kullanılırlar. Merkezi hatayiler sadece daire biçimler şeklindedirler.

Penç motifi yalın (Çizim 1) ve katmerli (Fotoğraf 4, 5) olmak üzere iki grupta toplanır. Bazı katmerli penç motiflerinin merkezinde yalın pençler görülür (Fotoğraf 4). *Top çiçek* motifi; yalın ve katmerli pençlerin farklı ölçü ve şekillerde birleştirilmeleri ile oluşur (Fotoğraf 6). Aynı yöne dönerek kıvrılan yapraklarla çizilen penç motifi ise *çarkı felek* olarak adlandırılır (Fotoğraf 7).

Çizim 1. Yalın Penç Motifleri

Fotoğraf 4. Küçük katmerli penç örnekleri (Kaynak: Anonim, 2007, s.9)

Fotoğraf 5. Küçük katmerli penç örnekleri (Kaynak: Anonim, 2007, s.9)

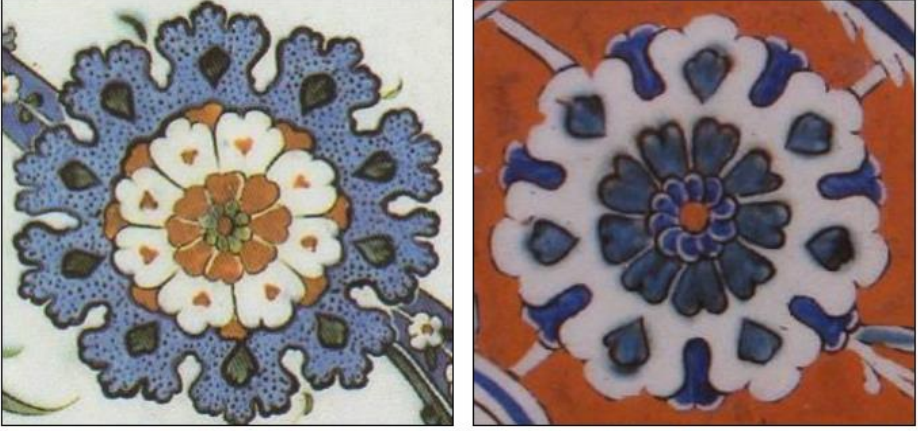

Fotoğraf 6. Top çiçek motifi (Kaynak: Anonim, 2007, s.12)

Fotoğraf 7. Çarkı felek motifi (Kaynak: Anonim, 2007, s.11)

Büyük boyda çizilen pençler çoğunlukla katmerlidir ve klasik çini desenlerinde bu şekilde çizilen katmerli pençlerin dış kanaviçeleri genel olarak yarım pençler biçiminde sonlanır. Taç yaprakların aralarında kalan boşluklara ise uzun basit yapraklar çizilerek ya da damlalar konularak motif zenginleştirilir (Fotoğraf 8).

*Fotoğraf 8. Dış katman Yarım Pençlerle Süslenmiş Klasik Penç Örnekleri
(Kaynak: Anonim, 2007, s.10)*

Yönlü Hatayiler: Yönlü hatayiler, herhangi bir çiçeğin dikine kesiti alınarak, anatomik çizgilerinin tam stilize edilmeleriyle elde edilmişlerdir. Yönlü hatayiler, daire ya da oval biçimler şeklindedirler.

Klasik çini sanatında yönlü hatayiler şakayık (Çizim 2, Fotoğraf 9, 12, 13, 14, 15, 16), narçiçeği (Çizim 3, Fotoğraf 10, 12, 13, 14, 15, 16) ve marul çiçeği (Çizim 4, Fotoğraf 11, 12, 13) motifi olarak görülmektedir.

Çizim 2. Şakayık Motifi

Fotoğraf 9. Şakayık-Gonca (Sultan Ahmet Türbesi, 16. Yy)

Çizim 3. Narçiçeği Motifi

Fotoğraf 10. Narçiçeği (Sultan Ahmet Türbesi, 16. Yy)

Çizim 4. Marul Çiçeği Motifi (Sultan Ahmet Türbesi, 16. Yy)

Fotoğraf 11. Marul Çiçeği-Gonca (Sultan Ahmet Türbesi, 16. yy)

Fotoğraf 12. Marul-Narçiçeği-Şakayık Motifli Duvar Çinilerinden detay (Sultan Ahmet Türbesi, 16.yy.)

Fotoğraf 13. Marul-Narçeği-Şakayık Motifli Duvar Çinilerinden detay (Sultan Ahmet Türbesi, 16.yy.)

Fotoğraf 14. Şakayık ve Narçeği Motifli Duvar Çinilerinden detay (Rüstem Paşa Camii, 16.yy.)

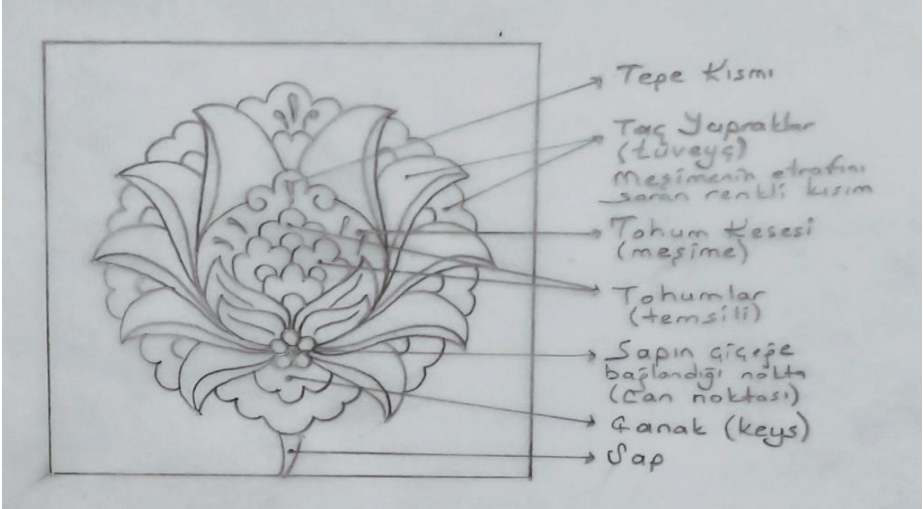
Fotoğraf 15. Şakayık ve Narçeği Motifli Duvar Çinilerinden detay (Rüstem Paşa Camii, 16.yy.)

Fotoğraf 16. Narçiçeği ve Şakayık Motifli Duvar Çinilerinden detay (Diyarbakır.Behram Paşa Camii, 16.yy.)

Hatayi Motifini Oluşturan Unsurlar

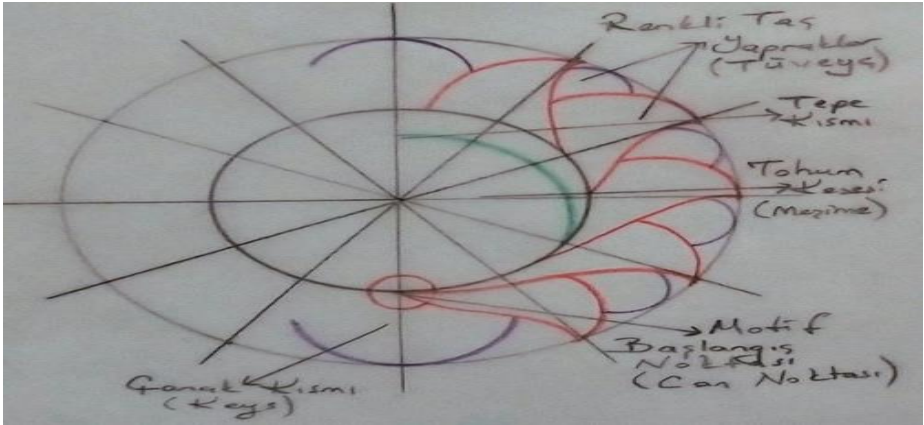
Yönlü hatayilerde, ortada tohumları barındıran ve *meşime* adını taşıyan bir *tohum kesesi* bulunur. Tohum kesesini (meşime) *taç yapraklar* sararlar, en altta *çanak yapraklar* yer alır ve çiçeğin sapa bağlandığı küçük bir *başlangıç noktası* yönlü hatayilerin ana unsurlarını oluştururlar (Çizim: 5).

Çizim 5. Yönlü Hatayilerin Ana Unsurları

Şakayık Motifinin Çizim Uygulaması

Şakayık çiçeğinin dikine kesitinin alınıp, anatomik çizgilerinin tam stilize edilmesiyle elde edilen biçimlere *Şakayık Motifi* denir. Motifin ortasında, can noktasından çıkan meşime kısmının içinde kat kat yarım pençlerden ibaret tohumların yer almasıyla farklılık kazanan hatayi grubu motiflerinden biridir. Narçiçeği ve Marul Çiçeği motiflerinin de içinde olduğu ve çok zengin çeşitleri olan Hatayi grubunun en çok kullanılan motifidir. Bu nedenle bu çalışmada, Şakayık motifinin çizim özelliklerini belirtmekte fayda görülmüştür. Motif simetrik olduğu için eskiz üzerinde genellikle yarısı çalışılır (Çizim: 6). Şablon çizildikten sonra diğer yarısına kopyalanır (Çizim: 7).

Çizim 6. Yönlü Hatayilerin Eskiz Üzerinde Yarım Şablonunun Çizilmesi

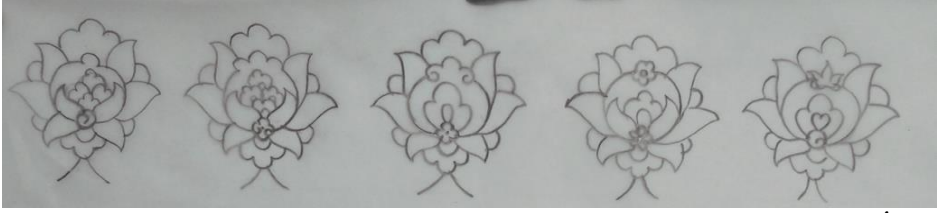
Çizim 7. Yönlü Hatayilerin Eskiz Üzerinde Şablonunun Tamamlanması.

1. Aşama: Önce motifin boyutuna karar verilir ve çizimine kanav-
içesini belirtmekle başlanır. Motifin desendeki yerine göre; dalın gidiş
yönüne uygun olarak düz ya da eğri bir aks çizgisiyle çiçeğin orta nok-
tası ve yönü belirlenir.

2. Aşama: Birbirini dik kesen dikey ve yatay akslar çizilir. Hangi
büyüklükte bir çiçek motifi çizilmek isteniyorsa pergelin açıklığı o
değerin yarısına ayarlanır. Sonra pergelin iğnesi dik ve yatay çizginin
kesiştği noktaya sabitlenip, bu çiçeğin uygulanacağı alana göre ve
büyüklüğüne uygun olarak motifin dış sınırlarını belirleyen daire (ya da
oval) çizilir.

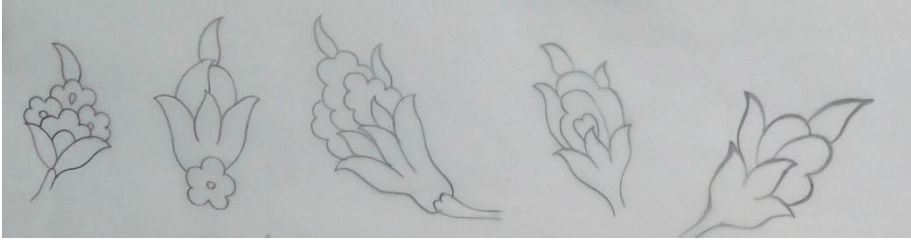
3. Aşama: Bundan sonraki aşama çiçeğin tohum kesesinin (meşime)
yerinin saptanmasıdır. İlk daireye paralel olarak iç tarafa çizilecek ikinci
bir daire tohum kesesinin sınırlarını belirler. Meşimenin oranı motifin
büyüklüğüne oranla ne büyük ne de küçük olmalıdır. Bu iki dairenin
mesafesi de her yerde birbirine eş değildir. Çünkü ilk çıkan yapraklar
daha gelişmiştir. Oysa ki yeni çıkanlar daha küçüktür. Bu nedenle içteki
daire alt kısma, çiçeğin çanak kısmına daha yakın olmalıdır. Bunu belir-
lemek için dıştaki dairenin yarıçapından biraz daha geniş olacak şekilde
ikinci bir değer belirlenir. Örneğin, motif 8 cm. büyüklüğünde ise içteki
çember 5 cm. olabilir. Bu dairenin alt kısmında, orta aks ile kesiştiği nok-
ta çiçeğin başlangıç noktasını (can noktası), sapın çiçeğe bağlandığı nok-
tayı verir. Burası küçük bir yuvarlak ile işaretlenir.

4. Aşama: Tohum kesesi tam yuvarlak değil, üstten biraz basık yan-
ları daha şişkin bir görünümündedir. Bu nedenle dairenin üst kısımda, orta
aksla kesiştiği noktadan 0,5 cm. kadar aşağı düşülüp, meşimenin tepe
kısımının yeri belirlenir. Orta kısmına bir tepelik konulur. Artık daha
önce çizilen dairenin üst kısmının önemi kalmadığı için dikkate alınmaz.
Meşimenin tepe kısmı çok değişik şekillerde biçimlendirilebilir (Çizim:
8). Çizilen tepelik kısmının ortasından başlayarak daireye doğru elips
biçimi oluşturacak şekilde bir yay çizilir. Meşime kısmı bu şekilde
oluşturulur.

Çizim 8. Çeşitli Meşime Tepeleri, Başlangıç Noktası (Can Noktası) ve Meşime İçi Örnekleri.

Hatayilerin tam olarak açmış biçimlerinde tohum keseleri motifin tam ortasında yer alır. Tomurcuk ve goncalarda ise tohum keseleri alttaki çanak yaprak tarafından kısmen sarılıp, kapatılır (Çizim 9).

Çizim 9. Hatayi Grubunda Çeşitli Gonca Motifleri Örnekleri.

5. Aşama: Sonraki aşamada, hatayi motifinin kaç yapraktan oluşması isteniyorsa daire o sayıya bölünür. Beş yapraklı bir şakayık motifi elde etmek için; pergel, dış sınırları belirleyen dairenin yarıçapı kadar açılır ve iğnesi yatay ve dikey doğruların kestiği noktalara sırayla konularak, her bir noktadan sağ ve sol yönde olmak üzere çemberin üzerine çentikler atılır. Bu noktalar, hatayinin sivri taç yapraklarının uç noktalarını belirler. Orta merkez kullanılarak bu noktalar doğrularla birleştirilir. Böylelikle daire birbirine eşit olmak üzere 12 parçaya bölünmüş olur.

Motifin orta aksında taç yaprak bulunmaz. Alt kısımda çanak yaprak bulunur. Üst kısımda da büyük yuvarlak taç yaprak bulunur. Sivri taç yaprakları oluşturmak için başlangıç noktasından başlayıp, tohum kesesinin etrafından gezilerek, S hareketi verilir ve bir iç bükey eğimle daire üzerinde işaretlenen noktalara varılır. Önce sivri taç yaprakların S hareketiyle olan çizgileri tamamlanır. Çünkü yuvarlak dönüş kısımlarını çizerken, yaprağın konumunu belirleyen bu S hareketli çizgide durmak

gerekir. Daha sonra ilk başta çizilen en altta kalmak üzere yaprakların yuvarlak kısımları çizilir. Bunu yaparken her bir yaprağın tohum kesesinin arkasından hayali çizgilerle başlangıç noktasına geri döndüğü varsayılır (Çizim: 7). Bütün yapraklar başlangıç noktasından çıkar ve buraya geri döner. Sivri taç yaprakların dönüş çizgileri çizilirken aralarında kalan mesafenin eşit olmasına da dikkat edilmelidir. Bunu yaparken sadece motifin sınırlarını belirleyen dairenin eşit dilimlere bölünmesi yeterli olmaz, aynı zamanda sivri taç yaprakların yuvarlak dönüşlerinin aynı iç büküye ölçüsünde, aynı hizada ve düzlemde olması gerekir.

6. Aşama: Sivri taç yaprakların aralarına yerleştirilecek yuvarlak dilimli taç yaprakları yerleştirmek için o alanın orta noktası baz alınır. Bu orta noktadan merkeze hayali bir doğru olduğu varsayılarak, daire şablonu yardımı ile her bir yaprağın arasına eşit büyüklükte yaylar çizilir. Aslında çizilen bu yaylar yaprağın arkasından hayali olarak bir daire şeklinde tamamlanmaktadır.

7. Aşama: Bir sonraki aşamada, alttaki çanak ve üstteki tepe kısmı da daire şablonu kullanılarak uygun büyüklükteki daire ile yarım yaylar şeklinde tamamlanır. Çanak kısmı, sapın çiçeğe bağlandığı noktadır.

8. Aşama: Bu işlemlerden sonra tohumların kese içindeki yerleri belirlenir. Tohum kesesinin içi çok farklı motiflerle süslenebilmektedir. Şakayık motifinde genellikle yarım pençler ve basit yapraklarla doldurulur. Tohum kesesinin yan duvarlarına yatacak şekilde iki köşesine tek yada iç içe olacak şekilde iki yaprak yerleştirilir. Orta aksa da ardışık şekilde yarım daireler şeklinde tohumlar çizilir (Çizim: 7).

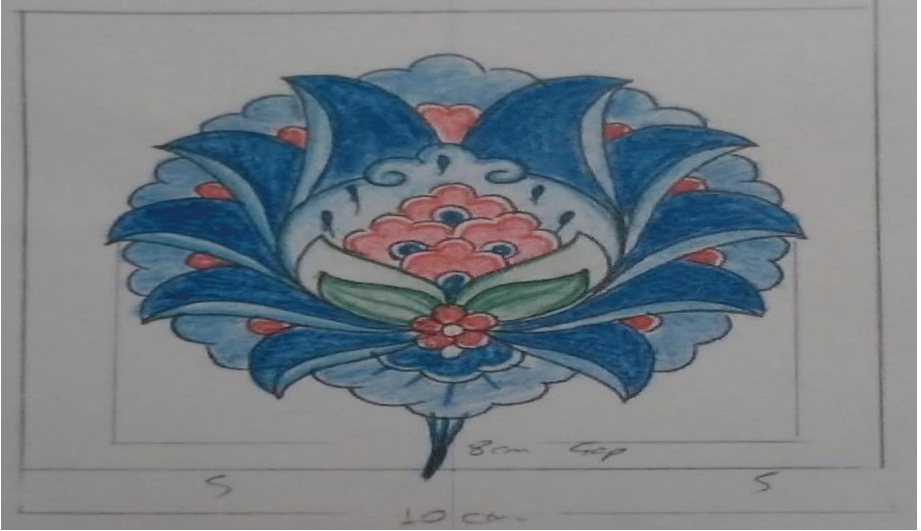
9. Aşama: Eskiz kağıdı katlanarak motifin diğer yarısı kopyalanır. Bu şekilde şablon oluşmuş olur (Çizim: 7).

10. Aşama: Eskiz aydıngecin arkası çevrilerek motifin detay çizimleri çizildikten sonra, süslemesi yapılır. Başlangıç noktası olan can noktası basit bir yuvarlak olarak kalabileceği gibi, salyangoz, penç ve bulut gibi çeşitli şekillerde de çizilebilir (Çizim: 8). Meşimenin içi yaprak ve tohumlarla arzuya bağlı olarak çeşitli şekillerde süslenir. Meşimenin yan duvarlarına tek ya da çift basit yapraklar çizilebilir. Ortasında yer alan temsili tohumlar kalp ya da üçlü dilim şeklinde olabilir. Ortalarına tohumların çıkış noktaları yuvarlak ya da oval şekilde işaretlenir. Boş kalan yerlere damla ya da agraflar konulabilir. Sivri yaprakların S dönüşlü kısımları çeşitli şekillerde dışa kıvrılmış olarak gösterilebilir. Yuvarlak

dönüş kısımları büyüklüğüne göre dendanlanır (dilimli çizilir). Aralardaki yuvarlak taç yapraklar; kalp ya da üçlü dilim şeklinde çizilebilir. Kalp şekli veriliyorsa, kalbin orta noktası yayın orta noktasına getirilir. Üçlü dilimleniyorsa, ortadaki dilimin orta noktası yayın orta noktasına gelecek şekilde çizilir. Üstte motifin ortasında yer alan taç yaprak dilimlenir ve ortasına kalp, damla ya da üçlü agraf yerleştirilebilir. Çanak yaprak büyük, geniş ve genelde beş dilimli olacak şekilde dendanlanır. İç kısmına da üç dilimli ikinci bir kısım eklenebilir ya da kalp, damla, üçlü agraf şeklinde süslenebilir. Çanak yapraklar taç yaprakların karakterine uygun olarak çizilmelidir. Motiftteki detayların az ya da çok olmasını belirleyen en önemli unsur, kompozisyonda kullanılan diğer motiflerin özellikleri ve hepsinin birbiriyle uyum içinde olmasıdır. Sap girişi başlangıç noktasına uğrayacak şekilde çanak yaprağın alt tarafında gösterilir. Sapın çıkış noktası ise motifin tepe noktasında yer alan büyük yuvarlak taç yaprağın herhangi bir yerinden, motifin gidiş yönüne göre olmalıdır. Çiçeğin sapının motiftten çıkarken ikiye ayrılması gerektiği kompozisyonlarda, çıkış her zaman sola ve sağa doğru olmalıdır. Hatayi çizilirken alttaki sap girişi mutlaka çizilir, üstte çıkışı göstermek her durumda gerekli değildir. Hiçbir motif boşlukta yüzmez. Bütün motiflerin bir kökeni ve çıkış kaynağı vardır. Dal mutlaka gösterilmelidir, ancak çiçekten sonra yaprak, gonca vs. olmak zorunda değildir. Çünkü hatayinin bir girişi vardır bu sap kısmının belirtilmesi gerekir. Ancak kompozisyonda, çiçek bu şekilde bütünlenmiş, bitmiş durumdaysa, belirli bir aks üzerinde devam etmiyorsa, yaprağı ve goncasının da belirtilmesi gerekmiyor ise çıkışı gösterilmeyebilir. Bu şekilde motifin çizimi tamamlanmış olur. Arkadaki şablon çizgileri silinir ve motif temiz bir şekilde elde edilmiş olur. Ya da şablon elde tutulmak isteniyorsa, motifin asıl çizgileri başka bir eskiz kağıdına temize çekilir (Çizim: 10). En son olarak hatayi motifinin uygulanacak kompozisyondaki diğer öğelerle uyum sağlayacak şekilde renk eskizi yapılır (Çizim: 11).

Çizim 10. Hatayi Motifinin Detaylarının Girilerek Çiziminin Tamamlanmış Şekli.

Çizim 11. Hatayi Motifinin Renk Eskizi

5. 11. Hatayi motifinin tam açmamış görüntüsü goncadır. Kompozisyonlarda daha çok yardımcı motif rolünü üstlenerek, alan doldurmak ve deseni zenginleştirmek için kullanılır. Çizim özellikleri hatayi çiçeğinde olduğu gibidir (Çizim: 9). Tomurcuklar ise kapalı bir görünüm sunarlar.

Sonuç

Hatayi, Orta Asya ve Uzak Doğu etkisiyle oluşturulmuş, çoğu kez asılları belli olmayacak derecede stilize edilen nebati türde motiflerdendir. Her dönemde yoğun kullanılmaları sonucu zaman içinde büyük bir üsluplaşma ortaya çıkmıştır. Türk klasik sanatlarında tabiat asla birebir yansılanmamış, sanatçılar daima ona kendi zengin hayal gücü, yorum ve zevklerini katarak alabildiğine zengin çeşitlilik ve eşsiz güzellikte farklı süsleme motifleri ortaya koymuşlardır. Orta Asya'dan İran yoluyla Anadolu'ya ulaşan Hatayi motifi dönemlerine göre farklı özellikler gösterir. Anadolu Selçukluları zamanında oldukça basit ve ilkel görünümündedirler. 15. Yüzyılda Çin sanatının etkisine girerek çok süslü görünümlere bürünen hatayiler, 16. Yüzyıl Osmanlı döneminde Türk zevkini yansılayacak inanılmaz güzellikte biçim ve çeşitliliğe kavuşmuştur. Hatayiler, Türk süsleme sanatlarının bütün alanlarında kullanılan klasik motiflerin başında gelir. En zengin ve farklı örnekleri ise motifin yoğun olarak kullanıldığı çini sanatında izlenir. Marul çiçeği, narçiçeği ve şakayık gibi birçok biçimi olan hatayi grubunun en sık kullanılanı şakayık motifidir. Hatayi motifinin günümüzde de ileriki dönemlerde de aslına göre kullanılması ve aslına sadık kalınarak geliştirilip, korunması gerekmektedir. Birçok kullanım alanı olan ve bu alanlarda yoğun olarak tercih edilen Hatayi motifinin özgünlüğünü kaybetmesi önlenmeli, yeni çalışmalarla motifin sürdürülebilirliği sağlanmalıdır. Klasik desenler çok iyi incelenmeli ve yeni kompozisyonlarda kullanım yerleri ve çizim özellikleri kaybolmadan kullanılmalıdır. Bütün bunların yapılması, çoğu şeyin erozyona uğradığı, yozlaştırıldığı günümüzde, Klasik Türk Sanatları adına gelecek nesillere karşı önemli bir sorumluluktur.

EXTENDED ABSTRACT

**‘Hatayi’ in Turkish Tile Art and Its Drawing
Features in the ‘Şakayık (Peony)’ Motif Sample**

*

Nursel Karaca
Yalova University

Our stylized decorative arts have gained a rich and highly aesthetic structure with the influence of our religions and beliefs and the direction of our customs and traditions for centuries. Turkish tile art, one of the most ancient branches of Turkish decorative arts, is one of the areas where the most unique examples of Turkish decorative arts are presented. The works of art that are originally soil and are embroidered with various shapes, glazed and baked, are called “tiles”. The history of Turkish tile art goes back to the 8th and 9th centuries and is based on the Uighurs. Central Asian Turks used tiles as an ornamental element. The art of tiles, which was brought to Anatolia by the Seljuks, showed a magnificent development in the Ottoman period and extraordinary beautiful patterns were revealed. The 16th century Classical Ottoman period is a period that reached its peak in the art of tiles, as in every other field. The interiors and sometimes the exteriors of the large programmed structures are adorned with high quality Iznik tiles. In the 16th century Ottoman tiles, the use of geometric patterns, which were used extensively in the Seljuk period, was limited and replaced by flower and leaf motifs. Especially towards the middle of this century, a completely naturalistic style dominated, and floral motifs took their place in tiles in a rich variety. Motif is the most basic element of the pattern in decorative arts. “Hatayi” is a type of motif that is used fondly and intensively in Traditional Turkish Decorative Arts, especially in the arts of wood, leather, tiles and ceramics, weaving (carpet and fabric), calligraphy, hand-drawn, marble, miniature, carving (in architecture), stonework, illumination, stained glass, metal items and book arts. Motifs that originate from Central Asia and China-Turkistan and which are often not clearly understood because they are fully stylized, are called "Hatayi". The "Hatayi" motif is created by taking the vertical cross-section of the flowers in nature and their full

stylization, and its radical development goes back centuries. The earliest examples of Hatayi can be found in the Uighur wall paintings of the 8th and 9th centuries. Stylized pomegranate flower, lettuce flower, peony flower as well as large leaves and buds and stems of these flowers contain the main ornamental elements. These flowers, called the Hatayi group, represent the imagination of the artist who stylized it. Hatayi is not generally used alone but is included in patterns with other ornamental elements. Hatayis are examined in two groups as Central Hatayis and Directional Hatayis. Central Hatayis are also called "Penç Motif". They have an innumerable richness of motifs among themselves, and according to the number of leaves, they get names based on Persian. Central Hatayis are only shaped like a circle. In classical tile art, directional hatayi motifs are applied in the form of pomegranate flower, lettuce flower and peony motif. Directional Hatayis can be oval or circular in shape. In order to be able to draw and apply the motif very well, it is necessary to know the elements that make it up. Elements that make up directional hatayis; sepals, starting point, secundine (seed sac) and petals. There are sepals at the bottom of the motif. Above this is a small starting point where the flower attaches to the stem. The seed sac containing the seeds, also called secundine (meşime), is located in the middle of the motif and the petals surrounding the seed sac complete the motif. It is generally a symmetrically drawn motif. However, if it is not drawn properly, its place and role in the pattern and composition cannot be fully understood, some problems may occur in the designs created with the Hatayi group. Knowing and applying Hatayi's place and task in the pattern and composition, and drawing features, will ensure that the motif and patterns are drawn in accordance with the classic, without degenerating. Peony Motif is a motif obtained by taking the vertical section of the peony flower and stylizing its anatomical lines. It is the most frequently used in the Hatayi group, which includes the Lettuce Flower and Narcissus motifs and has extremely abundant derivatives. It is one of the Hatayi group motifs, which is distinguished by the fact that the seeds consisting of half-claws in layers are located in the secundine part coming out of the soul point in the middle of the motif. The purpose of this study is to define the Hatayi motif, its types and drawing features, and the phas-

es of drawing in the example of the Peony motif, which is the most frequently used of Hatayi group motifs.

Kaynakça / References

- Hatayi motifleri.* (2007). Ankara: T.C. Milli Eğitim Bakanlığı.
- Basit motif çizimleri.* (2008). Ankara: T.C. Milli Eğitim Bakanlığı.
- Akar, A. ve Keskiner, C. (1978). *Türk süsleme sanatlarında desen ve motif.* İstanbul: Tercüman Sanat ve Kültür Yayınları.
- Biröl, İ. ve Derman, Ç. (2013). *Türk Tezyini sanatlarında motifler.* İstanbul: Kubbealtı Yayınları.
- Çelebi, R. (1997), Hatayi. *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi.* İstanbul: Yem Yayınları.
- Keskiner, C. (2002). *Türk süsleme sanatlarında stilize çiçekler "Hatai".* Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Keskiner, C. (2011). *Türk süsleme sanatlarında stilize çiçekler "Hatai".* İstanbul: İlke Basın Yayım.
- Kılıçkan, H. (2015). *Orta Asya'dan Anadolu'ya Türk Bezeme Sanatı.* İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Sözen, M. ve Tanyeli, U. (2001). *Sanat kavram ve terimleri sözlüğü.* İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Üçer, M. ve Üçer, K. (2018). *İstanbul'un 100 Motifi.* İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları.

Kaynakça Bilgisi / Citation Information

Karaca, N. (2021). Türk Çini Sanatında 'Hatayi' ve 'Şakayık' Motifi örneğinde çizim özellikleri. *OPUS–Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 18(43), 7082-7105. DOI: 10.26466/opus. 943325.